

Forensic characterization of property acquisition through abuse of office in the field of state social programs

Криміналістична характеристика заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм

Chuiko Yevhen

Keywords:

the subject of the crime, legal regulation, the identity of the offender, methods of the crime, traces of the crime.

Ключові слова:

предмет злочину, правове регулювання, особа злочинця, способи злочину, сліди злочину.

Постановка проблеми. Заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, що вчиняються у сфері виконання державних соціальних програм, є досить специфічними злочинами. Тому відомості щодо їх криміналістичної характеристики є досить важливими для визначення обставин, що підлягають встановленню, а також для виявлення їх слідів – джерел доказів. Зокрема, це стосується визначення особливостей предмета злочину, обстановки вчинення злочину, яким виступають особливості правового регулювання виконання різних державних соціальних програм, а також особи злочинця, способів заволодіння майном та їх слідів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнього часу в Україні проводилася низка досліджень щодо розроблення методики розслідування злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері (Р.Л. Степанюк, Г.В. Мудрецька, В.В. Кікінчук, Л. П. Скалозуб, В. І. Васи́лінчук, В. Р.Сливенко, А.М. Меденцев та ін.). Але увага приділялася питанням виявлення і розслідування загалом бюджетних кримінальних правопорушень або в окремих галузях економіки (у т.ч. злочинів, пов'язаних з відшкодуванням податку на додану вартість, при здійсненні державних закупівель тощо). В той же час питання особливостей механізму вчинення і формування криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм не знайшли належного висвітлення в криміналістичній літературі. Усунення вказаної прогалини і складає мету статті.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу криміналістичних особливостей злочинів, передбачених ст. 191 КК України, що вчиняються у сфері виконання державних соціальних програм, важливим є розгляд змісту цих програм. Відповідно до ст.13 Бюджетного кодексу (БК) України (станом на 20.05.2021) бюджет може складатися із загального та спеціального фондів (мають цільове спрямування)¹.

Державний цільовий фонд - це форма перерозподілу та використання фінансових ресурсів, залучених державою для фінансування соціальних потреб із визначених джерел, які мають цільове призначення. Утворюються такі фонди шляхом відокремлення із державного бюджету окремих видатків, що мають велике значення, або формуванням спеціальних фондів із самостійними джерелами доходів (спеціальні обов'язкові збори, добровільні внески та пожертвування, позики, кредити). Тобто, державні цільові фонди представляють собою особливу ланку фінансової системи держави, яка має конкретне цільове призначення та визначену законодавством самостійність. Основним призначенням державних цільових фондів є виконання певних соціальних програм - забезпечення соціального захисту населення шляхом виплат пенсій, субсидій, фінансування інфраструктури та ін. В залежності від рівня, на якому утворюються фонди, вони можуть бути державними або місцевими. Державними цільовими фондами України, зокрема є: Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Фонд сприяння зайнятості населення, Державний інноваційний фонд, Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд охорони навколишнього природного середовища, Державний дорожній фонд, територіальні дорожні фонди, Фонд сприяння місцевому самоврядуванню, Фонд охорони праці, Фонд розвитку та захисту конкуренції, Фонд підтримки селянських (фермерських)

¹ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (із змінами і доповненнями). URL: <https://www.profiwins.com.ua/uk/legislation/kodeks/927.html> (дата звернення 20.05.2021).

господарств². Саме грошові кошти державних цільових фондів і виступають предметом злочинних посягань, які здійснюються в досить специфічних умовах діяльності цих фондів.

Особливості предмета злочинів. Предметом посягання у вказаній сфері виступають грошові кошти, які мають певний законодавчо визначений порядок формування, розподілу і використання. Саме він детермінує дії злочинців по підготовці, вчиненню і приховуванню своїх протиправних дій, які, у свою чергу, пов'язані з утворенням певних слідів – джерел доказів³. При розслідуванні таких злочинів працівники правоохоронних органів стикаються з суттєвими труднощами, що обумовлені недостатністю знань щодо вказаних механізмів.

Особливістю використання коштів в процесі виконання державних соціальних програм є те що вони використовуються тільки у безготівковій формі на підставі відповідних складених документів. Під безготівковими бюджетними коштами розуміються облікові записи грошових одиниць, що знаходяться на банківських рахунках чи рахунках Держказначейства та закріплюються у документальній формі, які при перерахунку (трансформуванні) є еквівалентом готівкових бюджетних коштів. Таким чином при вчиненні злочину, передбаченого ст. 191 КК України, предметом посягання є грошові кошти того чи іншого державного цільового фонду у безготівковій формі, для заволодіння якими потрібен банківський розрахунковий механізм. Це обумовлює необхідність використання, як правило, банківських рахунків суб'єктів, які вступають у відносини з державними цільовими фондами. З урахуванням цього повинні складатися відповідно до профілю того чи іншого державного цільового фонду певні види документів, що детермінує як особливості суб'єктів, способи підготовки і вчинення ними злочинів, так і відображення цих злочинів у навколишньому середовищі.

Правове регулювання діяльності державних цільових фондів. Особливості правового регулювання виконання різних державних соціальних програм утворюють своєрідну обстановку заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем – вона істотно впливає на механізми вчинення злочинів у даній сфері. Окрім того, ці положення визначають і принципів процедури, здійснення яких знаходить відображення у документах і входять до предмету доказування у кримінальних провадженнях. З цих позицій законодавство може утруднювати вчинення злочинів або створювати сприятливі умови для цього. Тому аналіз чинного законодавства щодо діяльності окремих державних цільових фондів, та витрачання їх коштів є обов'язковим під час розслідування злочинів, оскільки значною мірою визначає обставини, які підлягають встановленню.

При цьому потрібно мати на увазі, що діяльність кожного державного цільового фонду має особливе правове регулювання окремими законами і підзаконними нормативно-правовими актами та є досить мінливим. Наприклад, діяльність Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності до 2015 р. регулювалася, зокрема Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» та Інструкцією про порядок надходження, обліку та витрачання коштів Фонду, затвердженою постановою правління Фонду № 16 від 26 червня 2001 р. Після 2015 р. ці питання регулюються Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в редакції закону №77-VIII від 28.12.2014, а також підзаконними нормативно-правовими актами (інструкціями, положеннями), що затверджуються правлінням Фонду⁴.

Особа злочинця. Характеристика особи злочинця є важливою, зокрема з тієї позиції, що особистісні риси суб'єкта детермінують вибір ним не тільки характеру злочинної діяльності, але й способи вчинення злочинів, вибір ним часу, місця та обстановки злочину, що важливо для розуміння механізму злочинів певного виду (групи) з суб'єктивної сторони.

Заволодіння бюджетними коштами шляхом зловживання службовим становищем службовою особою державного цільового фонду (ст.191 КК України) вчиняється службовою особою фонду у змові з особою, яка звертається до фонду з метою одержання виплат, на які вона не має права. Головну роль при цьому відіграє службова особа фонду, яка використовує свої повноваження для прийняття рішення про здійснення на підставі підроблених документів незаконних виплат, які потім привласнюються спілниками. Таким чином можуть бути виділені дві категорії злочинців:

- 1) службові особи державних цільових фондів за своїм соціальним статусом фактично є керівниками спеціальної державної установи, а відтак розглядаються як спеціальний суб'єкт злочину. Такий статус їм надає характер функцій, які вони виконують. З цих позицій важливо враховувати службове положення особи в системі певного органу, підприємства чи організації (здійснення функцій, заняття посади, спеціальні повноваження);

² Мазур Т. Державні цільові позабюджетні фонди: поняття, ознаки та правова природа // Підприємництво, господарство і право. - 2006. - №12. - с. с.37; Кудряшов В.П. Курс фінансів: Навч. посіб. - К.:Знання, 2008, с. 113-115.

³ Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000, с. 43.

⁴ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України №77-VIII від 28.12.2014 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-19#Text> (дата звернення 25.05.2021).

2) особи, які звертаються до державних цільових фондів для отримання пенсії, грошової допомоги чи інших виплат за своїм соціальним статусом є неоднорідними і можуть бути розділені на дві підгрупи: особи, які належать до категорій населення, що потребують соціального захисту; особи, які займаються певним видом підприємницької діяльності, що фінансово підтримується державою.

Способи вчинення та характерні сліди-джерела доказів. Способи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм, як елемент криміналістичної характеристики цих злочинів, закономірно пов'язані з особою злочинця, зовнішньою обстановкою, а також зі слідами-джерелами доказів. Надзвичайно важливим є чітке усвідомлення наявності наступних закономірних зв'язків:

- а) наявності і характеру зв'язку між компетенцією службової особи та предметом безпосереднього посягання (коштами цільового фонду);
- б) зовнішніх умов (сфера господарської діяльності, вид державного органу, підприємства, установи чи організації та особливості його роботи);
- в) характеру господарчих чи фінансових операцій;
- г) стану фінансового контролю;
- д) суб'єктивних факторів (ціль та мотив вчинення злочину, психологічні та соціальні особливості злочинця).
- є) рівня професійної кваліфікації юридичної служби (відділу) державного органу, юрисконсульта, керівників планово-фінансового органу, головних бухгалтерів¹.

Заволодіння бюджетними коштами шляхом зловживання службовим становищем службовою особою державного цільового фонду (ст.191 КК України) вчиняється шляхом підроблення документів (ст. 358 КК України) службовою особою, у компетенцію якого входить складання документів, на підставі яких державним цільовим фондом здійснюється виплата коштів, які потім привласнюються цією службовою особою (можливо разом із співниками).

Ілюстрацією можуть слугувати матеріали справи з обвинувачення ОСОБИ_3, яка працювала директором Чернівецької міської виконавчої дирекції Чернівецького обласного відділення Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Ця жінка у змові зі своєю приятелькою ОСОБОЮ_4, яка була керівником малого приватного підприємства (МПП) «Арман» і страхувальником Фонду, що надавало їй право одержувати кошти та путівки на санаторно-курортне лікування у визначених законодавством обставинами, протягом 2006-2009 років заволоділи коштами державного Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності на загальну суму 184 885 грн., а також незаконно отримали путівки на суму 11 491 грн.

Вказані особи діяли у наступний спосіб. ОСОБА_3, як директор Чернівецької міської виконавчої дирекції Фонду була наділена повноваженнями щодо оперативного розпорядження страховими коштами Фонду, які використовуються в тому числі і на виплату застрахованим особам допомоги у зв'язку із настанням страхових випадків. Вона вирішила скористатися своїми повноваженнями і запропонувала ОСОБИ_4, як приватному підприємцю, яка з 2005 року взагалі не здійснювала фінансово-господарської діяльності і, відповідно, найману працю не використовувала (тобто в неї не було осіб, які б мали право на одержання коштів Фонду), а у самої ОСОБИ_4 страхові випадки були відсутні, здійснити спільне заволодіння коштами Фонду, на що остання погодилась. Знаючи, що на основі чинних нормативно-правових актів передбачено здійснення перерахування коштів Фонду тільки на підставі заявок страхувальника та довідок-розрахунків до них (без необхідності надання первинних підтверджуючих документів про стан фінансово-господарської діяльності страхувальника) ОСОБА_3 розробила технологію використання зазначених підроблених документів. При цьому, всі документи, на підставі яких підприємству ОСОБИ_4 повинні були перераховуватись кошти Фонду, виготовлялися під диктовку ОСОБИ_3 або безпосередньо нею, оскільки вона володіла значним досвідом роботи в органах Фонду, була добре обізнана з його структурою та повноваженнями підрозділів, достеменно знала правила складання документів на відшкодування заборгованості за Фондом по страхових випадках, правила формування та здачі звітності страхувальниками в робочі органи Фонду. ОСОБА_4, в свою чергу, будучи наділеною правом підпису та маючи печатку приватного підприємця, підписувала та завіряла печаткою вказані документи. Зазначені заявки та довідки-розрахунки, що містили завідомо для ОСОБИ_4 та ОСОБИ_3 недостовірні відомості, надавалися в очолювану ОСОБОЮ_3 Чернівецьку міську виконавчу дирекцію за місцем реєстрації згаданого страхувальника.

Надалі за існуючим порядком здійснення страхових виплат було достатнім проставлення ОСОБОЮ_3, як директором, резолюції «До виконання», яка зобов'язувала підлеглих їй працівників включити МПП «Арман» до реєстру страхувальників, перед якими у Фонду виникли зобов'язання по виплаті коштів. При цьому, нормативними документами не передбачалось необхідності та обов'язку виконавців - працівників Фонду здійснювати перевірку достовірності відомостей, зазначених в одержаних до виконання докумен-

¹ Лопушанский Ф.А., Поздняк В.Д. Использование в расследовании данных о способах хищений денежных средств // Криминалистика и судебная экспертиза. Республ. межвед. збор. науч. и науч.-метод. работ. – Вып. 10. – К., 1973. – с. 69-75.

тах. Отримавши кошти Фонду на рахунки свого підприємства, ОСОБА_4 знімала їх готівкою і передавати ОСОБИ_3, яка їх розподіляла між ними. У такий спосіб вказані службові особи за три роки шляхом зловживання своїм службовим становищем заволоділи коштами Фонду в особливо великих розмірах (ч. 5 ст. 191 КК України). Потрібно зазначити, що ними вживалися й заходи приховування злочину - з метою створення документальної видимості законності одержання МПП «Арман» страхових виплат та приховання вчинення злочинних дій ОСОБА_3 виготовляла та надавала для підпису ОСОБИ_4 звіти від імені останньої як приватного підприємця форми 4 ФСС з ТВП у Чернівецьку міську виконавчу дирекцію Фонду, в які вносилися недостовірні відомості, в тому числі про середньооблікову кількість працівників та нараховану суму фонду оплати праці, з якої справляються страхові внески².

Слідами-джерелами доказів того чи іншого способу заволодіння коштами державного цільового фонду є, перш за все, документи:

- нормативно-правові акти (в т. ч. відомчі), якими регулюється діяльність державного цільового фонду та його структурних підрозділів;
- управлінські документи (накази про призначення на посаду, посадові інструкції, довіреності тощо);
- підроблені службовою особою документи, які подаються до державного цільового фонду для нарахування виплат;
- документи про перерахування коштів державного цільового фонду на рахунок підприємства чи конкретній фізичній особі;
- банківські документи, які свідчать про зняття нарахованих коштів конкретною особою.

Окрім документів важливими джерелами доказів є показання свідків – працівників структурних підрозділів державного цільового фонду, які мали стосунок до оформлення, прийняття чи опрацювання документів, на підставі яких здійснювалися виплати.

Висновок. Підсумовуючи викладене, потрібно зазначити, що відомості про такі елементи механізму заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм як предмет посягання, правове регулювання діяльності державних цільових фондів, особа злочинця, способи вчинення злочинів та їх характерні сліди є важливою інформаційною базою для конкретних кримінальних проваджень. Наявність криміналістичної характеристики даної категорії злочинів дозволяє в кожному конкретному випадку зорієнтуватися у досить складних обставинах діяльності державних цільових фондів, визначити обставини, що підлягають встановленню, та необхідні для цього слідчі (розшукові) дії.

Анотація.

У статті наведені відомості щодо елементів криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм: предмет злочину, правове регулювання, особа злочинця, способи злочину, сліди злочину. Автором підкреслюється, що наявність таких відомостей щодо даної категорії злочинів дозволяє в кожному конкретному кримінальному провадженні зорієнтуватися слідчому у досить складних обставинах діяльності державних цільових фондів, визначити обставини, що підлягають встановленню, та необхідні для цього слідчі дії.

Summary.

The paper provides information on the elements of forensic characterization of property acquisition through abuse of office in the field of state social programs: the subject of the crime, legal regulation, the identity of the offender, methods of the crime, traces of the crime. The author emphasizes that the availability of such information on this category of crimes allows each criminal proceeding to orient the investigator in the rather complex circumstances of the state trust funds, to determine the circumstances to be established and the necessary investigative actions.

References:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (із змінами і доповненнями). URL: <https://www.profiwins.com.ua/uk/legislation/kodeks/927.html> (дата звернення 20.05.2021).
2. Мазур Т. Державні цільові позабюджетні фонди: поняття, ознаки та правова природа // Підприємництво, господарство і право. - 2006. - №12. - с. 36-38.
3. Кудряшов В.П. Курс фінансів: Навч. посіб. - К.:Знання, 2008. - 431 с.
4. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 336 с.

² Справа 725/7070/13-к. Кримінальне провадження 1/725/2/14. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівців від 07.04.2015 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43469247> (дата звернення 25.05.2021).

5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України №77-VIII від 28.12.2014 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-19#Text> (дата звернення 25.05.2021).
6. Лопушанский Ф.А., Поздняк В.Д. Использование в расследовании данных о способах хищений денежных средств // Криминалистика и судебная экспертиза. Республ. межвед. збор. науч. и науч.-метод. работ. – Вып. 10. – К., 1973. – с. 69-75.
7. Справа 725/7070/13-к. Кримінальне провадження 1/725/2/14. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівців від 07.04.2015 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43469247> (дата звернення 25.05.2021).

Chuiko Yevhen,

*adjunct of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics
Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Mariupol*